

ОЛЬГА ГРИШКО,
ЛЕСЯ КЛЕВАКА

ДІАГНОСТИКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розглянуто питання інтелектуального розвитку старших дошкільників. Висвітлено дослідження психологів і педагогів з цієї проблеми. Визначено актуальність проблеми, виходячи з положень Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі».

Ключові слова: інтелект, інтелектуальний розвиток, діагностика.

Психологічна готовність до шкільного навчання – одна із найважливіших проблем дитячої та педагогічної психології. Від її вирішення залежить як побудова оптимальної програми виховання і навчання дошкільнят, так і формування повноцінної навчальної діяльності учнів початкових класів.

Проблема психологічної готовності до навчання у школі дітей 6-7-річного віку широко вивчається у сучасній вітчизняній та зарубіжній психології. Так, у роботах О.В. Запорожця, Д.Б. Ельконіна, Л.І. Божович, О.Л. Венгер, В.С. Мухіної, Я.Л. Коломінського, Є.В. Проскури, Н.І. Гуткіної, Н.Г. Салміної, Є.Є. Кварцовой та інших розглядаються поняття «готовності до навчання», компоненти психологічної готовності (інтелектуальний, мотиваційний, соціальний, емоційно-вольовий аспекти) та закономірності їх формування.

Один із найважливіших компонентів психологічної готовності – це інтелектуальна готовність. Проблема інтелектуального розвитку дитини давно і плідно розробляється в психології і педагогіці. На необхідність інтелектуальної підготовленості дошкільників до систематичного навчання зауважували у свій час Я.А. Коменський, Ф.І. Буслаєв, І.І. Срезневський, К.Д. Ушинський, Т.Г. Лубенець, С.Ф. Русова та інші видатні педагоги.

Теоретичні основи вирішення проблеми формування інтелектуальних умінь широко представлені в цілому ряді психолого-педагогічних досліджень (Л.С. Виготський, Ж. Піаже, П.Я. Гальперін, К.М. Кабанова-Меллер, Н.О. Менчинська, В.Ф. Паламарчук, С.Л. Рубінштейн, Т.І. Шамова, І.С. Якиманська та ін.). При цьому особлива увага звертається на з'ясування психологічних закономірностей інтелектуального розвитку особистості та способів його стимулювання з урахуванням вікових особливостей дітей і можливостей змісту навчального матеріалу. Проводились і продовжують проводитись психолого-педагогічні дослідження шляхів інтенсифікації виховання і розвитку інтелекту дітей у процесі підготовки їх до подальшого навчання, праці, життя в соціумі (Ш.А. Амонашвілі, К.В. Бардін, І.І. Будницька, О.Л. Венгер, Н.В. Виноградова, В.Н. Давидович, Ю.Ф. Змановський, Є.Є. Кравцова, В.С. Мухіна, Б.П. Нікітін, Д.Б. Ельконін та ін.). У сучасних

умовах вступ до школи вимагає від дитини ґрунтовної інтелектуальної підготовки.

Дослідники В.А. Крутецький, В.В. Давидов, З.І. Калмикова, А.Я. Хинчин, Ю.М. Колягін, Л.В. Виноградова, І.В. Дубровіна та ін. відзначають такі специфічні особливості розумового розвитку старших дошкільників як гнучкість мислення, тобто нешаблонність, неординарність, уміння варіювати способи вирішення пізнавальної проблеми, легкість переходу від одного шляху рішення до іншого, уміння виходити за межі звичного способу діяльності й уміння знаходити нові способи вирішення проблеми при змінених умовах. Дослідники виділяють також таку характеристику, як глибина мислення, тобто уміння проникати в сутність кожного досліджуваного факту і явища, уміння бачити їхній взаємозв'язок з іншими явищами.

На наш погляд, математика посідає особливе місце в інтелектуальному розвитку дітей старшого дошкільного віку.

Проблема логіко-математичного розвитку дошкільників представлена в дослідженнях у таких аспектах, як умови формування пізнавального інтересу до математики (Л.Н. Вахрушева), умови гуманізації математичної освіти (Є.В. Соловійова), вдосконалення змісту дошкільної освіти (Л.Г. Горькова), уявлення про масу предметів (Н.Г. Білоус), про величину предметів і способи виміру (Р.Л. Березіна), уміння вирішувати логічні задачі (З.А. Грачова, Є.А. Носова), про наступність методик навчання молодших школярів і дошкільників (Б.Є. Кучерова), про професійну підготовку педагогів до керування математичним розвитком (В.В. Абашина), про формування елементарної математичної компетентності у дітей старшого дошкільного віку (Л.І. Зайцева), про сучасні підходи до логіко-математичного розвитку дошкільників (Н.І. Баглаєва), про проблеми оволодіння системами знань (О.О. Фунтікова, К.Й. Щербакова).

Відзначаючи велике значення цих досліджень, зазначимо недостатню теоретичну розробленість у них проблеми діагностики розвитку інтелектуальних умінь, слабку розробленість педагогічних технологій освітнього процесу, спрямованих на інтелектуальний розвиток дошкільника, що стало причиною багатьох негативних явищ у практиці роботи дошкільних закладів.

Актуальність проблеми діагностики інтелектуального розвитку дошкільників у дитячому садку пов'язана з педагогічною практикою, яка демонструє низьку успішність учнів початкових класів з математики і обумовлює необхідність ретельного аналізу досліджень і літературних джерел із проблеми. Постає проблема: як з'ясувати рівень інтелектуальної готовності до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку?

Говорячи про інтелектуальний розвиток, не можемо не зупинитися на поняття „інтелект”. *Інтелект*, за психологічним енциклопедичним словником М.І. Єнікеева, – це стійка структура розумових здібностей індивіда, рівень його пізнавальних можливостей; механізм психічної адаптації індивіда до життєвих обставин, розуміння суттєвих зв'язків дійсності, включеність індивіда в соціокультурний досвід соціуму [3, с.131]. У багатьох психологічних

концепціях інтелект ототожнюється з системою розумових операцій, зі стилем і стратегією вирішення проблем, з ефективністю індивідуального підходу до ситуації, яка потребує пізнавальної активності, з когнітивним стилем.

Найфундаментальніше дослідження інтелекту людини належить швейцарському психологу Ж. Піаже. У своїх працях Ж. Піаже виділяє 4 стадії розвитку інтелекту. Перша з них займає період часу від народження до півтора-двох років, і являє собою етап підготовки і функціонування сенсорного, практичного домовленнєвого інтелекту. У цей час складається перцептивна діяльність дитини. Друга стадія (від 2 до 7-8 років) визначається як етап передпонятійної й інтуїтивної думки. Третя стадія, яка триває від 7-8 років до 11-12, є етапом конкретних операцій. IV, остання стадія, на якій з'являються структури формально-логічних операцій або рефлексивний інтелект. У дослідженнях Ж. Піаже майже кожна стадія виступає як особливий різновид інтелекту, лише певна частина якого перетворюється на наступних етапах, перетворюючись на кінцевому етапі в логічний інтелект. „Кожен із цих типів інтелекту з'являється на певній стадії, але не зникає в подальшому розвитку, а продовжує існувати у вигляді підструктури більш складнішого типу” [4, с.64].

Л.С. Виготський, О.М. Леонтєв, П.Я. Гальперін, Д.Б. Ельконін зазначають, що Ж. Піаже не враховує того факту, що дитина з перших днів свого життя максимально соціальна істота і тому розвиток її інтелекту відбувається не за схемою „дитина-предмет”, а за схемою „дитина-дорослий-предмет” і залежить від спілкування з оточуючими людьми; організація самої предметної діяльності дитини направляється дорослим.

Цікавими і до кінця не використаними є ідеї Л.С. Виготського про зону найближчого та зону актуального розвитку. Величина зони актуального розвитку – важливий показник навчання дитини, рівня інтелектуального розвитку, який вона має тепер. „Визначення не дозрілих на сьогоднішній день, але тих, що знаходяться на стадії дозрівання процесів і складають другу задачу діагностики розвитку. Ця задача вирішує знаходження зони найближчого розвитку” [2, с.262]. Оскільки навчання випереджає психічний розвиток, прокладає йому шлях, воно може визначати напрямок розвитку психічних процесів, приводити до формування визначених психічних якостей і до перебудови тих якостей, що склалися раніше.

Плідно досліджує проблему інтелектуального розвитку Н.О. Менчинська, яка зауважує, що інтелектуальний розвиток пов'язаний із двома категоріями явищ. По-перше, має місце нагромадження фонду знань, оскільки знання – необхідна умова мислення. По-друге, для характеристики інтелектуального розвитку важливі ті операції, за допомогою яких здобуваються знання, нагромаджуються добре відпрацьовані і міцно закріплені прийоми, які можна віднести до інтелектуальних умінь. Н.О. Менчинська розглядає в цьому зв'язку такі особливості інтелектуальної діяльності, як: швидкість (чи, відповідно, повільність) засвоєння; гнучкість розумового процесу (легкість або, відповідно, труднощі перебудови роботи, пристосування до умов задач, що змінюються); тісний зв'язок (чи, відповідно, розрізненість) наочних і абстрактних компонентів мислення; різний рівень аналітико-синтетичної діяльності.

Розвивальна спрямованість навчання в математиці є ведучою тенденцією сучасного навчально-виховного і учбово-пізнавального процесу. Однак, як відзначала Н.О. Менчинська „інтелектуальний розвиток залежить не тільки від навчання, але і від активності самої дитини, її сензитивності до навчання на тому чи іншому етапі онтогенезу”. Автор підкреслює також значення індивідуальних відмінностей дітей, що позначаються на результатах навчання. Таким чином, сучасний освітній процес з формування інтелектуальних умінь – це регламентовані заняття, які готують дитину до школи; спільна діяльність, в якій відбувається опосередковане навчання на основі співробітництва і співтворчості дорослого з дитиною; вільна самостійна діяльність, у ході якої створюються умови для творчої самореалізації дитини.

Керування процесом діагностики та формування інтелектуальних умінь у дошкільників – діяльність вихователя, здатного із наукових позицій, спираючись на вікові й індивідуальні особливості дітей, планувати й організувати педагогічно доцільну систему роботи, аналізувати і прогнозувати способи взаємодії з дітьми, спрямовані на подальший інтелектуальний розвиток дитини, регулювати і корегувати їх з урахуванням зворотного зв'язку.

При здійсненні діагностики варто враховувати і характеристики логіко-математичного розвитку дитини старшого дошкільного віку: вправлення у використанні початкових логічних прийомів, пов'язаних із формуванням понять; будовання висловлювання за допомогою сполучникових зв'язків (і, чи, якщо, то, ні тощо); використання правильних елементарних умовиводів, доведення вірогідності свого міркування; здійснення серіації за величиною, масою, об'ємом, розташуванням у просторі, перебігом подій у часі; класифікування геометричних фігур, предметів та їх сукупності за якісними ознаками, кількістю; вимірювання кількості, довжини, ширини, висоти, об'єму, маси, часу; виконання найпростіших усних обчислень, розв'язування нескладних арифметичних та логічних задач; виявлення інтересу до логіко-математичної діяльності; прагнення знаходити свої шляхи розв'язання завдань; самостійно виокремлювати нові знання із засвоєного; розмірковувати, обмірковувати і, в разі потреби, відстоювати правильність свого міркування; правильно вживати вирази, що означають: розташування предметів у просторі, вказують напрями, пов'язані з орієнтацією у часі; довільно відтворювати наявні знання, використовувати їх у різних життєвих ситуаціях, проявляти активність у різних формах [1, с.212-213].

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу, можна виділити декілька груп діагностичних методик, які дозволяють визначити рівень інтелектуального розвитку дитини старшого дошкільного віку. Так, перша група методик охоплює вивчення не лише особливостей розвитку мислення, але й сприймання, пам'яті, уваги, уяви, загальної обізнаності дитини (наприклад, *тест А. Керна - І. Їрасека для оцінки шкільної зрілості дошкільнят; комплексна діагностика психологічної готовності дітей дошкільного віку до навчання у школі за О.Л. Нагулою і Н.С. Гончар*). Друга група методик спрямована на визначення лише особливостей мислительної діяльності старших дошкільників

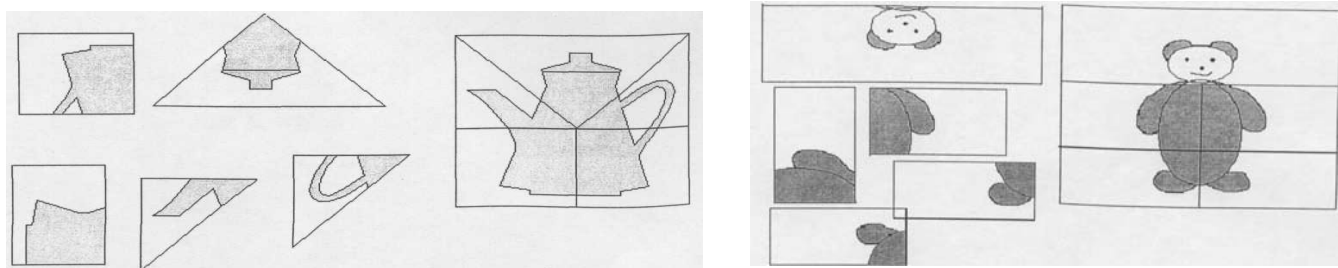
(наприклад, комплексна діагностика рівня розумового розвитку дитини за І.А. Барташніковою, О.О. Барташніковим). Третя група методик включає виконання різноманітних ігор, завдань, які дозволяють визначити загальну обізнаність дитини, рівень розвитку мислення. Нижче наведемо приклади таких завдань.

Гра „Склади загадку”. Ця гра заснована на відомій психологічній методиці „4-й зайвий”. Дітям пропонуються 4 картинки, серед яких 3 можна віднести до якоїсь групи. Наприклад, 4 картинки: каструля, сковорідка, чайник, стілець. Три з них можна об’єднати в одну групу, тому що це посуд, а стілець у цю групу предметів включити не можна – це не посуд. Отже, картинку „стілець” треба виключити. Після успішного засвоєння групою завдання дітям пропонується інший варіант: самостійно придумати „загадку” на виключення четвертого зайвого. Всі учасники розбиваються на пари, і кожний для іншого складає свою „загадку”, причому за умовами гри потрібно не просто виключити зайвий предмет, але й пояснити свою відповідь. Якщо дитина не може це зробити, то відповідь і пояснення дає той, хто придумав загадку.

Гра „Збери картинку”. Дитині пропонується скласти картинку із частин. Вихователь говорить: „Бачиш, картинка зламалася. Відремонтуй її”. Якщо дитина не може впоратись із завданням, то їй пропонується спрощений варіант. В обох випадках педагог не називає зображені предмети.

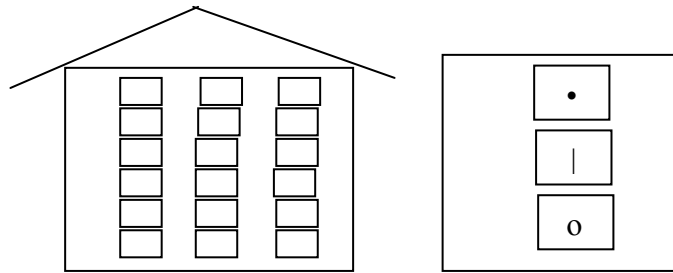
Гра „Дорога додому” проводиться з опорою на схему-картинку. Мета:

„довести” дівчинку з дитячого садка додому, дотримуючись вказаних поворотів і переходів, не порушуючи правил вуличного руху, чітко і зрозуміло викласти свої думки. Приблизна розповідь дитини: „Вийшла з дитячого садка, повернула праворуч, обійшла будинок, підійшла до пішохідного переходу. Подивилася спочатку ліворуч, дійшла до середини дороги, пропустила тролейбус. Перейшла дорогу, повернула ліворуч, пройшла по стежці між двома будинками, повернула праворуч і підійшла до свого будинку”.

Гра „Виростимо квасолю” – розташувати картки із зображенням квасолі в різні фази розвитку таким чином, щоб вони виражали послідовність цього процесу в природі.

Гра „Будинок” (адаптація І.І. Агінської). Обладнання: бланк з малюнком будинку; намальований на дошці зразок будинку; картки із зображенням „мешканців будинку”: «•», «|», «о»; олівець.

Інструкція для дитини: „Діти, подивіться, на ваших листочках намальований будинок. Давайте його уважно розглянемо. У ньому шість поверхів. На кожному поверсі три кімнати, в яких живуть такі мешканці: крапка – «•», паличка – «|», кружечок – «о». На всіх поверхах ці мешканці живуть у різних кімнатах. На верхньому поверсі у першій кімнаті зліва живе крапка (психолог малює в першому вікні на дошці крапку), у середній кімнаті – паличка (малює паличку). Підкажіть мені, хто живе у останній кімнаті? (Діти зазвичай називають кружечок і дослідник малює його у третьому вікні). Тепер намалюйте олівцем на своїх листочках, у якій кімнаті і хто живе на шостому поверсі. Вони малюють, а дослідник перевіряє, чи правильно вони виконують, і допомагає тим, кому складно). Тепер будемо заселяти п’ятий поверх. У першій кімнаті зліва теж живе крапка, подумайте, як потрібно поселити паличку і кружечок, щоб вони жили не в тому порядку, як на шостому поверсі? (Діти підказують: у середній кімнаті – кружечок, у останній – паличка. Розміщення мешканців психолог малює на дошці, а діти на своїх листочках). Діти, ми разом дізналися, як і де живуть мешканці на двох поверхах. Залишилося ще чотири поверхи. Їх ви заселите самі: послухайте уважно, що треба зробити. Поселіть на кожному з поверхів, що залишилися, одну крапку, одну паличку і один кружечок так, щоб на всіх поверхах вони жили у різному порядку. Не забудьте, що різний порядок має бути на всіх шести поверхах”. (У разі необхідності інструкція повторюється двічі). Інтерпретація результатів: враховується «заселення» лише чотирьох нижніх поверхів. Високий рівень – завдання виконано правильно, тобто знайдено 4 різні варіанти розміщення мешканців, що не повторюють заселення п’ятого та шостого поверхів. Достатній рівень – знайдено 2-3 різні варіанти розміщення мешканців з чотирьох можливих. Середній рівень – знайдено 1 варіант розміщення мешканців з чотирьох можливих. Низький рівень – самостійних рішень не знайдено, лише повторюються рішення навчального етапу, або завдання не виконано, поверхи залишилися незаселеними.

Гра „Намисто” (адаптація І.І. Аргінської). Інструкція для дитини: „Діти, зараз ви будете малювати намисто. Подивіться, у кожного з вас на листочку намальована дуга – це ниточка.

Послухайте уважно, яким має бути це намисто: 1) ниточка має проходити через середину намистинок; 2) всі намистинки круглі; 3) вони різнокольорові; 4) всього їх п'ять; 5) середня намистинка – синя (завдання повторюється двічі). Починайте малювати”. Після того, як усі діти виконали завдання, варто ще раз повторити завдання, а діти перевіряють свої малюнки. Якщо хтось із дітей помітить помилку, він може її виправити. Перемалювати намисто поряд. І.І. Аргінська вважає, що варто оцінювати кращий варіант. Високий рівень – завдання виконано правильно, тобто враховані всі п'ять умов: 1) положення намистинок на нитці; 2) форма намистинок; 3) їхня кількість; 4) використання п'яти різних кольорів; 5) колір та положення середньої намистинки. Достатній рівень – при виконанні завдання враховано три-чотири умови. Середній рівень – при виконанні завдання враховано дві умови. Низький рівень – при виконанні завдання враховано не більше однієї умови.

Діагностика і розвиток інтелекту – це дуже важлива мета дошкільного виховання і навчання. Велику роль у цьому процесі може і повинен відігравати вихователь. Спілкуючись з дитиною, треба надавати їй волю у виборі діяльності, створювати відповідний емоційний підйом у процесі її здійснення, атмосферу фантазії, казки. При необхідності варто ненав'язливо надавати дитині допомогу, яка надихає її, для впевненості у своїх силах і можливостях. При цьому необхідно пам'ятати, що ніколи нічого не потрібно щось робити за дитину.

У роботі з дошкільнятами необхідно створювати такі ситуації, щоб дитина завжди знаходилась в зоні найближчого розвитку. Основна задача вихователя в роботі з дітьми полягає в тому, щоб допомогти кожній дитині поставити перед собою посильні задачі, опанувати прийоми їхнього вирішення і допомогти знайти застосування результатам своєї діяльності.

Подальшу роботу ми вбачаємо у втіленні запропонованої системи діагностики інтелектуального розвитку в роботу дошкільних навчальних закладів і в ознайомленні студентів із цією системою.

ЛІТЕРАТУРА

- 1.Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко. – К.: Світич, 2009. – 430 с.
- 2.Выготский Л.С. Орудие и знак в развитии ребенка // Собр. соч. в 6-ти т. – М.: Прогрес, 1984. – Т.5. – 392 с.
- 3.Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь / М.И. Еникеев. – М.: Проспект, 2006. – 560с.
- 4.Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж.Пиаже. – М.: Знание, 1996. – 658 с.

SUMMARY

In the present article the questions of intelligence development of senior preschool children. Are highlighted the exploration of psychologists and teachers from subject matter. The actuality of the problem is determined based on the Basic program “I’m in the world”.

Key words: *intelligence, mental development, research.*